

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ПРОБЛЕМАТИКА ПЕРІОДУ АНТИЧНОСТІ

Природно-правова доктрина античності стає вагомим підґрунтям для вивчення суспільно-правових відносин на протязі всього розвитку сучасної цивілізації. Вона включає в себе дослідження сутності, природи влади, держави, права особливості їх розуміння і призначення для людини. Особливістю розуміння права є те, що воно впливає з сутності людини, формується в результаті діяльності людини, спрямованої на впорядкування суспільних відносин, і є необхідним для нормального функціонування суспільства і держави. Загальною ціллю нашого дослідження є розкриття зв'язку між розумінням влади, держави, права у Платона і Арістотеля. Актуальність дослідження обумовлена впливом світоглядних настанов античності на правову сучасну парадигму. Дослідженню цієї проблеми присвячені праці багатьох учених, таких як В. Ф. Асмус, Ж.-П. Вернан, В. А. Гуторов, О. Ф. Лосєв, М. К. Мамардашвілі, В. А. Подорога, Д. А. Керімов.

Мислителі античності зробили виключно важливий вклад у справу розвитку філософсько-правових вчень. Виникнення філософської думки в Греції — це період зародження нового політичного і правового порядку. Новий політичний і правовий порядок в силу свого характеру вже не міг спиратися на авторитет традицій. Нові суспільні стосунки вже спираються не на традиції і божественну владу, а ґрунтуються на законах і рішеннях народних зібрань. Колишні форми влади були для людей святі, оскільки ґрунтувалися на міфологічних уявленнях і релігійному почутті. Нові ж втрачали таку перевагу і тому повинні були знайти собі виправдання в принципах, що даються розумом і моральною свідомістю. Виникає необхідність розглянути розумні основи суспільних стосунків, розкрити загальні принципи права, засновані на розумі, є основним завдання філософів того часу.

Звернемось до Платона. За часів, коли він жив, грецька полісна цивілізація вже повільно хилилася до занепаду. Платон дійшов висновку, що втримати її від розпаду можна тільки дисциплінарними заходами надзорного законодавства. Будучи носієм авторитарного мислення, він вважав, що людина не має права жити для себе, а зобов'язана існувати тільки для держави і загального блага. В уяві Платона люди за своєю природою слабкі, злі й порочні. Він пише: «...уявімо собі, що ми, живі істоти, — це чудові ляльки богів, зроблені ними або для забави, або з якоюсь серйозною метою: адже це нам невідоме; але ми знаємо, що внутрішні наші стани, про які ми говорили, наче мотузки чи нитки, тягнуть нас кожен у свій бік і, оскільки вони протилежні, спонукають нас до протилежних дій, що і служить розмежуванням добродетності і пороку. Згідно з нашим міркуванням, кожний повинен постійно слідувати тільки одному з потягів, ні в чому від нього не відхиляючись і протидіючи іншим ниткам, а це і є золоте і священне керівництво розуму, зване загальним законом

держави» [2, 644e]. Необхідно мати детально розроблене, ефективне законодавство, яке б всебічно регламентувало людське існування, аж до духовного життя й інтимних відносин. Закони покликані по можливості нейтралізувати суспільство від їх руйнівних виявів. Боги є джерелом влади.

Досконалу державу він уявляв собі таким чином: «В державі, яка має бути ідеально побудована, жінки повинні бути спільними, діти спільними, виховувати їх потрібно усіх разом, так само і заняттям на війні й за мирного часу належить бути спільними, а царями над ними повинні бути ті, які найкращі у філософії і військовій справі» [2, 543a]. Правителями можуть бути тільки філософи. Для правителів і воїнів істотне володіння ідеєю блага: «Ти вже не раз чув, ...що найважливіше знання — це ідея добра, і що завдяки їй справедливність і все інше стають тим, що потрібне і корисне» [2, 505a]. Мислитель схилився до того висновку, що воля богів як джерело влади опосередковується розумом людини.

У Платона все освітлюється наївним комуністичним ідеалом: відсутність у воїнів якої-небудь власності [2, 416e], спільність дружин і дітей: «Всі жінки повинні бути спільною власністю, а окремо нехай ні одна ні з ким не живе разом. І діти теж повинні бути спільними, і ані батько не повинен знати своїх нащадків, ані діти батька» [2, 457d]. Первісним джерелом цих поглядів Платона є відомі піфагорійські правила «у друзів все загальне і дружба є рівністю», «володіти майном гуртом, без його поділу» та ін.

У досконалій державі панує справедливність, про яку Платон пише так: «Законові йдеться не йдеться про оцчасливлення одного якогось людського стану, щоб йому в державі велося краще, ніж іншим; закон має на меті утвердження добробуту для цілої держави; то силою, то переконанням згуртовуючи громадян, він робить так, щоб вони одні одним приносили користь настільки, наскільки кожен спроможний бути корисним для спільного добра. Закон сам витворює таких мужів не для того, щоб потім дозволити їм розбрідатися куди хто захоче, але для того, щоб послуговуватись ними для зміцнення держави» [2, 519e–520a]. У досконалій державі має місце верховенство закону: «Я бачу загибель тієї держави, де закон не має сили й перебуває під чиеюсь владою. А там, де закон — володар над правителями, а вони його раби, я вбачаю порятунк держави та всі блага, що їх можуть дарувати державам боги». Справедливі закони відповідають волі богів.

У державі Платона нероздільно панують принципи тотального контролю, нагляду, дисципліни і суворості. Тут немає і мови про свободу вибору і моральність автономії. Доля людини — бути маріонеткою в руках влади. «Завжди, — і на війні й у мирний час — треба жити, постійно озираючись на начальника і виконувати його вказівки» [3, 942b]. Людину треба карати за будь-який вчинок, що відхиляється від норми: «Взагалі ніхто ніколи не повинен залишатися безкарним за жоден вчинок, навіть якщо той, хто його вчинив, втік за межі держави» [3, 855c]. Але такий порядок, вважає філософ, має виправдання: закони виражають вимоги божественної, космічної необхідності і несуть людям одне лише благо.

Платон визнає за правителями право у разі потреби вдаватися до брехні: «Наші правителі будуть змушені досить часто вдаватися до брехні й одурювання задля користі своїх підлеглих. Ми ж уже якось і говорили про те, що як лікувальні, все це може бути корисним» [2, 459 c-d].

Платон згоден з тим, що демократія має свої переваги: «...в демократичній державі лиш і чути, що воля — понад усе, і що тільки в такій державі годиться жити людині вільній за своєю природою» [2, 562c]. Проте, пише він, «коли демократичну державу, яка має спрагу волі, очолять кепські виночерпії, ця держава понад міру впливається нерозведеною волею, а своїх урядовців, якщо вони недостатньо поблажливі й не дають їй повної волі, переслідує карами, закидаючи їм, що вони мерзотники й олігархи» [2, 562d].

Віра Платона в благість влади дивним чином поєднувалася у нього з глибиною його метафізичного прозріння. Так, з ім'ям Платона виявилися пов'язаними як виникнення і розвиток піднесеної європейської метафізичної філософії, так і розвиток європейського, аж ніяк не гуманного утопізму.

Ми завжди у сучасній епосі шукаємо сліди минулого. Система, побудована на теренах СРСР і всього соціалістичного табору, — це певною мірою реалізація платонівської ідеалізації, що вдалася, тобто що розтяглася на десятиріччя. Але філософ у своїх міркуваннях не враховує однієї істотної обставини: ціна, якою досягається ідеальний правопорядок, суперечить людській суті, невикорінній тязі особистості до етичної автономії. Жорстокість авторитарного режиму згубна для культури. Набагато продуктивніше шлях єдності суспільної і особистої, яким пробував йти Арістотель.

Арістотель помітно відрізнявся від своїх попередників. Це був тверезий і суворий філософ-раціоналіст, що обґрунтовував свої ідеї за допомогою теоретичних аргументів, а не міфів. Будучи реалістом, а не утопістом, він цікавився насамперед природними і соціальними основами владних відносин.

Такою основою для Арістотеля виступає людина, яка наділена особливою, «політичною» природою і розглядається як «політична тварина», об'єктивне начало всіх політичних явищ. Він писав: «...держава належить до того, що існує за природою, і людина (за своєю природою) є істота політична... Ця властивість людей відрізняє їх від інших живих істот: тільки людина здатна сприймати такі поняття, як добро і зло, справедливість і несправедливість тощо. Сукупність усього цього і складає основу сім'ї та держави» [1, 1253a]. Звідси і його постулат, що держава — передусім організація людей, але не всіх, а лише тих, хто може брати участь у законотворчій, військовій і судовій діяльності, тобто громадян. Отже, держава, що виникла природним шляхом як найвища форма спілкування, — це «самодостатня для існування сукупність громадян».

Саму державу мислитель визначав таким чином: «...всяка держава є певне об'єднання, а будь-яке об'єднання утворюється для певного щастя. Адже всі діють заради того, що вважають достойним життям, тож вочевидь об'єднання прямують (у своїй діяльності) до певного щастя. До найбільшого і найвищого з усіх благ, власне, прямує те об'єднання, що є найголовнішим і охоплює решту

об'єднань. Саме воно називається державою або політичним об'єднанням» [1, 1252a].

Подібно до Платона, Арістотель вважає, що людська природа недосконала, що пристрасті часто вириваються з-під контролю розуму, штовхаючи людей до пороків і злочинів. Тому потрібна держава. Суспільство не може існувати без держави, вона є необхідною формою спільного життя людей. Люди об'єднуються в державу, щоб не допускати несправедливості і досягати блага. Держава повинна за допомогою розумних законів належним чином виховувати громадян. Адже мета і значення людського буття полягає не в пошуках насолод, а в добродійному і законотворчому існуванні. Бути добродійним означає слідувати розпорядженням розуму. Подібно до Платона, Арістотель також тяжіє до визнання джерелом влади поряд з богами людину та її розум.

Законодавство для філософа — виключно політична діяльність, невід'ємна частина політичного процесу, а політичне правління — це правління законів, а не людей. Якщо закони — явище політичне, то будь-які політичні інституції повинні мати правовий характер. Політична якість закону як «урівноваженого розуму» визначається його відповідністю політичній справедливості та ідеї права, а політичні якості «доброї людини» залежать від інтелектуальних та етичних (вольових) чеснот, які набуваються і збагачуються шляхом політичного виховання та законами, що поєднують авторитет розуму і духовної сили. Насильство суперечить ідеї права. Проте навіть держава неспроможна контролювати людську природу. Не в її силах виховати абсолютно досконалих громадян. Правителі повинні бути досить розумними для того, щоб громадяни корилися законам держави.

Для Арістотеля є надзвичайно важливим питання про найкращий державний устрій, тобто «впорядкування держави, пов'язане з державною владою взагалі, й переважно з верховною владою» [1, 1278a]. Значення даного питання визначається тим, що «... в усякій державі питання про владу мусить узгоджуватися з формою державного устрою» [1, 1283b]. Держава для нього — це множина елементів, що входять до її складу. Але елементи не повинні і не можуть бути однаковими. Держава повинна складатися з різноякісних елементів. Прагнення перетворити її на моноліт такою мірою, як того вимагає Платон, згубно для її членів і для неї самої. Держава, де все уніфіковане і все загальне, постійно знаходиться під загрозою різноманітні внутрішніх конфліктів.

На думку Арістотеля, нелегко жити разом і спільно володіти громадською власністю. На людей незмінно будуть чекати ті або інші розбіжності, подібно до того, як в мандрівних компаніях часто через дрібниці виникають сварки. Прагнути до єдності треба, але це повинна бути відносна, а не абсолютна, не тотальна єдність. Не треба замінювати гармонію на унісон. Якщо досягнута єдність зайде надто далеко, то держава перетвориться на найгіршу з держав. Арістотель зазначає: «Зрозуміло, що і держава не може набувати такої єдності, як того вимагають деякі особи, вважаючи це величезним щастям; навпаки, це згубить її» [1, 1261b].

У «Політиці» під державним устроєм Арістотель розуміє чіткий порядок в галузі державних посад загалом і, в першу чергу, верховної влади. Верховна влада може знаходитись в руках одного, небагатьох чи більшості. Влада може здійснюватись в загальних інтересах чи виключно в інтересах правлячих осіб. Відповідно до цих двох критеріїв Арістотель виділяє три правильні форми державного устрою, тобто «ті, які спрямовують до загального щастя» [1, 1279a]. Це, по-перше, монархія (влада одного, що має на увазі загальну користь); по-друге, аристократія (влада небагатьох, що правлять для загальної користі); по-третє, політія (правління більшості для загальної користі). Цю останню філософ вважає найкращою формою державного устрою [1, 1265b]. Їм протистоять три неправильні форми: перша — тиранія (влада одного, що має на увазі власний зиск); друга — олігархія (правління заможних громадян, що піклуються лише про власні інтереси); третя — демократія (правління незаможної більшості в ім'я своїх інтересів).

Мислитель підкреслює відмінність між владою господаря дому над рабами і владою державця над громадянами: «...влада господаря дому і державця — не однакові поняття, зрештою, як і всі види влади. Адже влада над вільними за своєю природою — одне, влада над рабами — інше. Влада господаря у сім'ї — влада однієї людини, монархія... Влада державця — це влада над вільними і рівними» [1, 1255b].

Розмірковуючи про відмінності між демократією та олігархією, Арістотель намагається також ввести «економічний» критерій, який явно суперечить кількісному критерію. Виходить, що влада заможної більшості буде олігархією, а влада навіть найнезначнішої групи незаможних осіб — демократією.

Дещо інакше представлено цю класифікацію у восьмій книзі «Нікомахової етики». Там тиранія, олігархія й демократія постають не стільки як самостійні форми правління, скільки як перекручення правильних форм. Досить чітко проводиться ідея історичного переходу правильних форм правління в їх протилежності — ідея, котру у «Політиці» філософ проводить вельми обережно.

Якщо у «Політиці» Арістотель, відзначивши, що ідеальним було б правління ідеального царя, проте через рідкість таких випадків віддає політії абсолютну перевагу, то в «Етиці» він безумовно називає найкращим правлінням царську владу.

Нарешті, у «Риторичі» Арістотель пропонує ще одну класифікацію, засновану на способі формування вищих органів влади та цілях, які переслідує та чи інша форма правління. В демократії верховна влада формується жеребкуванням. Мета демократії — свобода. В олігархії верховна влада формується відповідно до майнового стану громадян. Мета олігархії — багатство. Верховна влада в аристократії формується відповідно до виховання громадян. Мета цієї форми правління — виховання й законність. Монархія — влада одного, що поділяється на два види. Під царюванням розуміють єдиновладдя, що відповідає встановленому порядку, а під тиранією — необмежене єдиновладдя. Обминаючи питання про мету царювання, Арістотель оголошує метою тиранії захист.

Найкраще правління може здійснюватись тільки найкращими людьми. Якщо держава — особливого роду спілкування, що має на меті щасливе й чудове життя, то не викликає сумніву, що «тим, хто вкладає більшу частку для такого спілкування, належить брати в державному житті й більшу участь, аніж тим, хто, будучи рівним з ними і навіть перевершуючи їх у відношенні вільного і шляхетного походження, не можуть зрівнятись з ними у державній доброчесності, або тим, хто, перевершуючи багатством, не у змозі перевершити їх у доброчесності».

З усіх реально існуючих видів державного устрою Арістотель віддає перевагу політії, хоча і не вважає її ідеальною. Соціальною опорою політії мусить бути середній клас. Це громадяни, що є достатньо заможними, але не доходять у своєму багатстві до забуття доброчесності. Представники середнього класу більше підкоряються аргументам розуму, ніж пристрастям, які породжуються жадобою чи, навпаки, відчуттям свого приниження. Вони цілком можуть виступати посередниками у конфліктах багатих і незаможних, від яких не гарантована жодна держава.

Важливий внесок Арістотеля до теорії влади — його вчення про три частини державного устрою. Він виділяє: по-перше, законодавчий орган, який розглядає справи держави, по-друге, посади і, по-третє, судові органи. «Законодавчий орган уповноважений вирішувати питання про війну та мир, про укладення й розривання союзів, про закони, про смертну кару, про вигнання, про конфіскацію майна, про обрання посадових осіб та їх звітність». Посадові особи займаються вирішенням решти питань за дорученням законодавчого органу. Кількість та обсяг повноважень посадовців, а також способи заміщення посад завжди повинні залежати від розмірів держави і від прийнятої у ній форми державного правління.

Обговорюючи питання про судові органи, Арістотель виділяє вісім видів судів: (1) суд для прийняття звітів від посадових осіб; (2) суд над тими, хто заподіяв шкоду державі; (3) суд з приводу державних злочинів; (4) суд для розбирання позовів щодо штрафів; (5) суд з приводу крупних торговельних угод; (6) суд у справах про вбивства; (7) суд у справах за участю іноземців; (8) суд у дрібних торговельних угодах. При формуванні судів Арістотель рекомендує поєднувати принцип виборності та принцип призначення шляхом жеребкування.

Вчення Арістотеля було певним підсумком розвитку правової та політичної філософії у Стародавній Греції.

Підіб'ємо підсумки. Філософія Платона і Арістотеля — це той період античної філософії, який іменується «філософією класичної Греції». Не випадково вона згодом справила величезний вплив на європейську філософсько-правову і політичну думку. Класичній природно-правовій доктрині притаманні гносеологізм та логоцентризм, визнання підконтрольності розуму. В наш час проходить складний процес утворення нового світогляду та стилю мислення, але треба особливо підкреслити, що класичне мислення не відійшло в минуле одразу, воно притаманне світоглядній свідомості і сьогодні. У сьогоднішньому

світі воно існує поруч з неklasичним розумінням феноменів людського буття, зокрема феноменів влади, права, держави.

Література

1. Арістотель. Політика / Арістотель. К. : Аквілон-плюс, 2003. 239 с.
2. Платон. Законы // Сочинения : в 3 т. / Платон. М. : Мысль, 1972. Т. 3, ч. 2. С. 83–478.
3. Подорога В. А. Феномен власти // Философские науки. — М., 1993. — № 1–3. — С. 44–55.

Анотація

Капустина Н. Б. Філософсько-правова проблематика періоду античності. — Стаття.

Стаття присвячена розгляду філософсько-правової доктрини античності. Ця доктрина стає вагомим підґрунтям для вивчення суспільно-правових відносин на протязі всього розвитку сучасної цивілізації. Стаття влючає в себе дослідження Платоном і Арістотелем сутності, природи влади, держави, права, особливості їх розуміння і призначення для людини.

Ключові слова: античність, влада, держава, право.

Аннотация

Капустина Н. Б. Философско-правовая проблематика периода античности. — Статья.

В статье рассматривается философско-правовая проблематика периода Античности. Философские идеи Платона и Аристотеля о праве, государстве и власти дают возможность понять, какое влияние оказали их представления на современную философию права.

Ключевые слова: античность, право, государство, власть.

Summary

Kapustina N. Philosophical-legal range of problems of period of Antiquity. — Article.

The article is devoted to the philosophical ideas of Plato and Aristotle about a right, state and power give an opportunity to understand, what influence was rendered by their presentations on modern philosophy of right.

Keywords: Antiquity, right, state, power.

УДК 340.12

А. І. Гелеш

ІНТЕГРАЦІЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ІДЕЙ У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА ХІХ–ХХ СТ.

З ХІХ століття термін «гуманізм» став одним з найбільш поширених в науковому середовищі для характеристики морально-соціальних якостей людини і людства. З цього часу у філософії права це поняття стає часто вживаним і виступає єдиним критерієм для позначення, розуміння та прийняття або неприйняття найбільш важливих і складних подій, ситуацій, дій. З іншого боку, у цей час мав місце значний розвиток позитивізму на фоні капіталізму, масових відкриттів у науці та техніці, що сприяло раціональному поясненню природного права. Пріоритети надавались етичним постулатам, моральним законам та імперативам, щоб доповнити позитивне право, причому існувала апріорність природного права, однак відкидалась його метафізична складова.